

tások közlésével. A magyar szövegek elolvasásának megkönnyítése szempontjából magyar kiejtés-jegyzéket is csatol könyvéhez. Megható törekvés ez egy angol részéről, hogy nyelvünk zenei szépségét is meg akarja ismertetni honfitársaival, mint ahogy annak idején a Handbuchhal a külföldet járó Toldy szerette volna tenni!

Az Eötvös-fejezet a könyv leghosszabb részlete, alcíme: A regényíró és az államférfi. Ebben a nagy regények igen alapos tartalmi ismertetésén felül a novellákra és a drámai művekre (az egészen koraiakra is!) kitér, a verseket is tárgyalja, és természetesen — az alcimnek is megfelelően — a társadalompolitikai műveket igen részletesen (*Szegénység Irlandban, Reform, Uralkodó Eszmék, Gondolatok*). A regények közül *A Jalu jegyzőjét* értékeli a legmagasabbra, kissé alábecsüli a *Magyarország 1514-ben-t* túlhangsúlyozva benne a történelmileg hiteles és a költött mozzanatok, a kettős eszlekmény diszkrépanciáját. Igen részletesen — Sötér megállapításait újszerűen kibővítve — ír a *Nővérekről*, az arisztokrácia dekadenciájának, életunalmának, a közélettől való eltávolodásának rajzát érezve ki a regényből.

A Petőfi-portré is meglepő szeretettel megrajzolt. Életrajzba ékelt fejlődésképet kapunk itt is. Az alcimnek megfelelően itt a nagy lírikus áll az előtérben, de a szerző Petőfi epikai és prózai műveit is értően méltatja. Érdekes párhuzamot von a *János vitéz* és az *Odüsszeia* között, kiemelve, hogy mind a kettőben nem a hol mesés-mitikus, hol reális viszontagságokon van a hangsúly, hanem az azokon győzedelmeskedő hűségen és derekasságon; az egyes motívumokban is meglepő egyezéseket fedez fel.

Könyve előszavában Mervyn-Jones előrebocsátja, hogy népszerűsítő szándékának megfelelően nem ad irodalomtörténeti biblio-

gráfiát, azonban éppen a cél miatt jó lett volna a tárgyalt művek angol fordításainak jegyzékét közölni, még akkor is, ha a lista nem lett volna nagyon gazdag. A szerző azonban mégis megjelöli legtöbbet használt irodalomtörténeti forrásait, köztük vannak a régebbi legfontosabb műveken (Gyulai, Horváth János, Szerb Antal stb.) felül újabb irodalomtörténetírásunk nagy monográfiái (Klaniczay, Sötér, Tóth Dezső, Illyés Gyula, Pándi stb. művei). Ez érezhető az írók tárgyalásán is, a munka szemlélete határozottan történeti jellegű. Az újabb irodalomtörténeti munkák hatása érdekes módon nyilvánul meg pl. a Petőfi-fejezetben (Illyés, Pándi). Így a szerző elveti a „szerepjátás”-elméletet, és Petőfi helyzetdalszerű költeményeit a költő „emberi szimpátiájának széles voltából” (width of human sympathy) magyarázza, az 1845 évi válságot nemcsak irodalom okokból (rosszindulatú kritikák, alkotói válság) eredezteti, hanem a „személyes bánatból” és a „politikai csalódottságból” is, Petőfi korai népiessége szerinte is már „forradalmat jelent a magyar lírában”. Még többet mond az, hogy a tárgyalt és idézett költemények nagyjában azonosak azokkal, melyeket mai irodalomtörténetírásunk is előtérbe állít. Így pl. a maga egészében idézi a *Feltámadott a tengert*, e verset, melyről Horváth János pl. bár elismerőleg, de csak lábjegyzetben szól.

Mervyn-Jones könyve értékes hozzájárulás ahhoz, hogy az angol közönség megismerje őt nagy írónkat, és rajtuk keresztül irodalmunk régebbi korszakát. A nagy szeretet mellett, amellyel írónkról és irodalmunkról szól, nem kis érdeme az is, — amivel nem sok a magyar irodalomtörténetről író külföldi szerző dicsekedhet — hogy néhány nem teljesen pontos megfogalmazást nem számítva, nincs könyvében tárgyi tévedés.

Horváth Károly

VARGA JÓZSEF: ADY ENDRE

Pályakép-vázlat. Bp. 1966. Magvető K. 634 l.

Az Ady-problematika bonyolultságát mutatja, hogy noha már életében visszhangos irodalom sarjadt a költő körül, egész pályáját összefogó, életművének minden lényeges problémáját feltáró és megvilágító, legalábbis mai szemléletünk számára végleges érvényűnek tekinthető részletes monográfiánk mindmáig hiányzik. Lényegében ezt mondják azok a bírálatok is, amelyek Varga József könyvét értékeli. Ez a munka — Bóka László félbemaradt vállalkozását nem számítva — Schöpfung Aladár után jó három évtizeddel ismét megkísérlő rögzíteni azt a képet, amely korunk szemlélete és az iroda-

lomtörténeti kutatás eredményei nyomán napjaink olvasójában, illetőleg irodalmi köztudatában kialakul.

A feladat nehézségeit a szerző maga is érzi, vállalkozását merészségnek, de kötelességnek is tekinti, de nyilván nem hiszi, hogy az utolsó szót ő mondja ki az Ady-ügyben. Óvatosságát és józan önértékelését mutatja, hogy művét, az eddigi legterjedelmesebb Ady-monográfiát csak pályakép-vázlatnak nevezi, már-már mértéktelvéstésnek látszó szerénységgel. A bátorító ösztönzést, mint előszavában írja, az Ady-kiadás és -filológia újabb felvirágzása adta neki. A virágzás

azonban, ha gyönyörködtet és lelkesít is, még nem a beérett és betakarított termés. A valóban új lendülettel folyó Ady-kiadás voltaképpen csak a munka elején tart, s a megelégnéssel Ady-irodalomnak is bőven van még tisztázni valója.

Fölmérülhet tehát a kérdés: nem lett volna-e jobb várni még néhány évet, amikor a teljes, feltárt Ady-életmű biztosabb alapja lesz majd egy nagyszabású összefoglalásnak? Az eddigi tapasztalatok alapján azonban a kiadás munkája még hosszú évekig elhúzódhat. Nem helyteleníthetjük tehát Varga József látszólag korai vállalkozását: a ma ismerhető anyag teljes birtokában írta meg könyvét, amelyre már régóta szükség volt. Igaz, hogy így vállalnia kell a kifogások, ellenvetések tüztét, hiányok felrovását, egyezőval a bírálatok elviselését, de éppen azzal tesz szolgálatot az Ady-ügynek, hogy könyvével alkalmat ad sok függő kérdés tisztázására. S Varga József becsületes szándékát és bátorságát éppen az mutatja, hogy tudatosan vállalta a kényelmetlen, de hasznos szerepet.

Ady nagysága és költészetének értéke évtizedek óta tisztán és csillag-állandósággal ragyog; a viták súlypontja a költőről áttévődött a róla szóló irodalomra, ill. ennek részproblémáira, újonnan feltárt adatokra, az egyes szerzők szemléletmódjának, értékelő eljárásának és arányító mércéjének bírálatára. Varga József könyve körül, amely a teljes Ady-problematikát összefoglalja, vagy legalábbis érinti minden lényeges kérdését, szintén élénk vita bontakozott ki. Megkésztet recenzióknak fő szempontjával természetesen, sőt szinte kötelességszerűen kínálkozik tehát az a feladat, hogy elkészítsük a bírálatok egyenlegét, így hasznosítván legalább a késedelem idővesztését.

A csaknem hetedfélszáz lapos kötet terjedelmével kapcsolatos két elsődleges vitapont: a teljesség és az arányok kérdése. A *pályakép* megjelölés, még ha vázlatos is, azt sugallja, hogy Ady életének, egyéniségének, korával való kapcsolatának és életművének minden lényeges problémájára kitér. Bár Varga József általában eleget tesz is ennek az igénynek, néha fontos részletek kerülnek a figyelem peremére, döntő mozzanatok sikadnak el, s ez megzavarja a kép összhatását, a részletek egyensúlyát és összefüggését, valós távlatát.

Nem is annyira a teljességre, inkább az arányokra vonatkoznak ezek a kritikai észrevételek, s szóvá tesznek olyan részleteket, amelyeknek elnagyoltsága még feltűnőbb más fejezeteknek elmélyedő, szinte aprólékos alaposága és felduzzadt terjedelme mellett. Az ilyen szerkezeti egyenletlenségekre rámutató vélemények fakadhatnak subjektív felgömbösítésből, sajátos irányú, egyéni érdeklődésből

vagy tájékozottságból, de valóban megfontolandók például a következő észrevételek és pótlás-igények:

1. A szerző nem olvasztja bele a pályaképbe az életrajzot (csak az első, ifjúkori fejezetekben tesz rá kísérletet), hanem — ismertnek véve — csak utal rá helyenként, mert mint előszavában írja: a kettős feladat bármennyire egységes is, szétfeszítené egy kötet kereteit. Varga József érvelésében kétségtelenül van igazság, de inkább csak vállalkozásának alaki-terjedelmi nehézségére vonatkozik. Ez azonban egyúttal lényegi kérdés is: egy igényes és korszerű Ady-monográfia egyszemélyes szerzőségének és egykötetes terjedelmének, sőt időszerűségének problémáját is fölveti.

2. Az életrajz ismertségének feltevése is vitatható szempont, hiszen az eddig feltárt anyagot kritikailag összefoglaló tudományos életrajz még hiányzik. Az átlagolvasó jobbadán csak az iskolakönyvekben közölt adatokat ismeri, esetleg egy-két kortársi emlékeztést, részlettanulmányt olvasott. Az új kutatási eredményeket is hasznosító, egységes szemléletű, az ellentmondásokat feloldó életrajzi váz nagyon is szükséges része egy korszerű pályaképnek.

De hiánya újabb fogyasztóforrása: elhalványul a belső emberi, világnézeti és művészi fejlődésrajz is, az egyéniség gazdagon árnyalt jellemképe, egyezőval a művészi alkotás alapja. Így szorul például a pályakép háttérébe, vagy válik a vázlatban is csak jelzéssé a Betegség tragikumja, Adynak az Alkoholhoz és Nőhöz való viszonya (bátran szimbolizálhatjuk mi is nagybetűvel őket), egyezőval mámor-szenvedélyének és szereleméhségének szerepe életében és művészetében. Párizsnak mint életformának és ihletnek a hatása, a Léda-szerelem és a Csinszkával kötött házasság mérlege, emberi és baráti kapcsolatok megvilágítása, általában Ady magánéletének, lírája személyes vonatkozásainak és motívumainak bevonása az életmű elemzésébe szintén igen szerény teret kap. A formai kérdések közül pedig mélyebb tárgyalást kívánna Ady szimbolizmusa eredetének és lényegének megközelítése a korántsem megnyugtató magyarázat-kísérletek, próbálkozások nyomán s végül Ady költői nyelvének és stílusának, újszerűségének és hatásának legalább összefoglaló értékelése, e kérdésköteg kiemelése a méltatlan elhanyagoltságból.

A kritikákból összeállítható hiányjegyzék kétségtelenül a műnek bizonyos egyenletlenségére vall, ez pedig összefügg a könyv megszületésének körülményeivel. Varga Józsefet kétségtelenül predesztinálta és képesítette munkájának megírására hatalmas anyagismerete: Ady korával és kortársaival foglalkozó sok cikke, a századforduló politikai és szellemi viszonyaiban való tájékozott-

sága, Ady költői pályakezdeséről szóló műhelytanulmánya, irodalmi tárgyú írásainak szerkesztői gondozása és a kritikai kiadás munkájában való részvétele, az Ady-levelzés gyűjtése, publicisztikájának elmélyült ismerete és talán legfőbb inspirálóként az, hogy a magyar irodalomtörténet legújabb, akadémiai szintézisében ő írta meg az Adyról szóló fejezetet.

A szerzőnek a könyvhöz végzett kiterjedt anyaggyűjtését bizonyítja a gazdag, ötven lapnyi jegyzetmegg, amely nemcsak egyszerű bibliográfiai utalásokból áll, hanem jelentős kiegészítő adatokat és fejtegetéseket is tartalmaz. Ezeket csak a helytakarékosság szoríthatta az apróbetűs részbe.

Nyilvánvaló, hogy mindez előnyt és segítséget adott Varga Józsefnek műve megírásához, de — bármily furcsán hangzik is — a könyv bizonyos fogyatkozásai és aránytalanságai is belőlük erednek.

A könyv ugyanis úgy keletkezhetett, hogy a szerző már meglevő részlettanulmányait egészítette ki teljes pályaképpé. Ez a módszer pedig óhatatlanul azzal jár, hogy a már kész, kidolgozott részletek alkotják a könyv pilléreit, s őket köti össze a többi fejezet. A szerzőnek aligha volt lehetősége arra, hogy egyforma alapossággal és elmélyedéssel foglalkozzék minden kérdéssel, s az egyes problémák, ha nem is egyenrangú, de legalábbis fontosságukhoz, súlyukhoz illő szerepet kapjanak. A szemléletnek az anyag illetően megoszlásából eleve adódó egyoldalúsága megnehezíti, hogy a könyv anyaga egységes egészzé forrjon össze.

A könyv keletkezése sajátos módját tükröző szerkezetnek azonban természetesen nemcsak negatívumai, hanem kimagasló értékei is vannak, így elsősorban azok a részek, amelyek Varga József műhelytanulmányaiaként születtek meg. Ide tartozik mindenekelőtt az Ady útját az *Új versekig* nyomon kísérő fejezet. Ennek központja Ady úgynevezett „magyar” verseinek, a *magyar ugar* és a *magyar messiások* téma, ill. motívum kialakulásának elemzése. Varga fő kutatási szempontja egyúttal meghatározza könyvének bizonyos egyoldalúságát is: a közeleti, politikai költőt mutatja meg elsősorban Adyban — hangsúlyozva, hogy származása, élményei, érdeklődése és vonzalmi elsősorban a magyar feudális rend ellen támadó paraszti forradalom költőjévé tették —, harcos lírájának megszületését, eszmei és stílusi kiérlelődését pedig publicisztikájában tárja fel. Ebből adódik, hogy Adyt erősen racionális szemlélettel, elsősorban a korhoz kötött társadalmi-történeti vonatkozásaiban állítja elénk.

E területnek bevonása Ady fejlődésrajzába — a kritikai kiadás nyomán, de saját, önálló kutatási alapján is — Varga József művének nagy érdeme és értéke. Próza és

líra, vers és novella közti párhuzamok, motívum-egyeztetések felkutatása és a levelezés bekapcsolása az életmű és a fejlődéskép megvilágításába szintén újszerűsége és jelentős pozitívuma a könyvnek. Ady világnézeti fejlődésének, filozófiai, esztétikai elveinek, irodalmi és művészeti örökségének bemutatása szintén hasznos és alapos előtanulmányokon alapul, ha a kép nem tekinthető is teljesnek és véglegesnek. A könyv erénye és erőssége a dokumentáltság: állításait és megállapításait Varga mindig adatokkal, idézetekkel, tényekkel, mások véleményével, esetleg tekintélyi érvekkel támogatja. Ha vitára készlet is helyenként, mindig van ellenérve. Még felsőfokokban kifejeződő rajongó elfogultsága Ady iránt is természetesen fakad hőse és tárgya iránti lelkes elragadtatásából. A kortársak alkotásaival és a kor szellemi színvonalával való alaposabb és tényszerű, mérlegelő összehasonlítás azonban biztosabb, valóságosabb és hitelesebb alapot adna értékelésének is.

A szerzőnek a korban és az anyagban való elmélyedése főként a Budapesti Naplónál töltött évek áttekintésében s ezzel kapcsolatban Ady darabontságának történetében, valamint a radikális mozgalommal való szövetségének s különösen Jászi Oszkárhoz fűző eszmebarátságának bemutatásában tár fel új részleteket. E fejezetek Varga sajátos érdeklődéséből és részlettanulmányaiból eredően a politikus Adyt, a közeleti költőt emelik ki, s túlduzzadt arányaikkal is elnyomják a személyesebb problémákat, az egyéniség rejtett és bonyolultabb vonásait.

Bár a könyv szerkezete, a pályaképnek megfelelően, az időrendet követi, a szerző jó érzékkel illeszti bele ebbe a keretbe a tematikai, eszmei és esztétikai kérdéseket tárgyaló fejezeteket is. Bizonyos korszakhatárok alakulnak ki így, de Varga óvakodik — igen helyesen — a merev, éles szakaszolástól, hiszen, sem a témák, sem a stílusjellegzetességek nem alkotnak zárt egységeket a fejlődés folyamataiban, hanem átnyúlnak egyik „korszak”-ból a másikba, vagy pedig végigkísérik az egész életpályát, s ezért tárgyalásuk során elkerülhetetlen néha az időátsúszás, ismétlés, keveredés.

A dokumentáltság egyik alapvető tényezője az Ady-szövegek vallomásainak felhasználása, az idézetek bősége, főként Ady önarcképének megrajzolásában. A bírálók kiemelik a kötet verselemzéseinek finomságát: sajnáljuk, hogy tartalmi-eszmei gazdagságuk mellett elhalványulnak a stílusi szempontok. Elismeréssel említjük azonban hogy a szerző — szinte először az Ady-irodalomban — bevonja elemzéseibe a versim-változatok vizsgálatát és a folklór-elemek kiemelését.

A könyvet összefoglalásnak is kitévő ötlettel zárja le az Ady utókoráról szóló fejezet. Ebben Varga József nemcsak össze-

foglalja a költő fogadtatása és értékelése körüli vitákat, elemzi a róla szóló irodalom legjelentősebb műveit — néha érezhető vonzódással vagy elfogultsággal egyes szerzők iránt —, s nyomozza a belőle sugárzó hatást, hanem mindezt kritikai távlatba is helyezi. Így bontakoztat ki előttünk egy *mai*, de történelmi mélységű Ady-képet. S ha fentebb a szerzőnek a költő iránti hódolatos rajongását említettük, a tárgyával való azonosulásnak bizonyítéka és példája könyvének stílusa, amely tele egyéni színekkel, ötletekkel: hetedfélszáz lapos távon sem fárad ki, lendületét mindig meg tudja újítani, hogy szava Adyhoz méltó legyen.

Az egyik bíráló azzal summázza ítéletét, hogy a könyv, bár vázlatosságában sűríti a problémák teljességét, csak összegezi az eddigi eredményeket, de újat nem ad. A mondat mindkét felét inkább ellenkező előjellel

tarthatjuk igaznak: utaltunk a kötet egyetlenségeire, de egyszersmind felmutattuk kiemelkedő fejezeteinek Ady-ismeretünket új anyagfeltárással és szempontokkal gazdagító értékét.

Teljes és „végleges” pályaképet adni Adyról: ma még kockázatos és szinte félelmetes vállalkozás, ez kétségtelen. Csak elismerés illeti Varga József bátorságát, hogy bele mert vágni. Amellett, hogy korszerű szemlélettel összegezi a főbb Ady-problémákat, művének eredményét és hasznát látjuk abban is, hogy remélhetőleg újjáéleszti a költő iránt megcsappant érdeklődést, ráébreszt még megoldandó feladatokra, s azok a viták, amelyek hiányosságai vagy egyik-másik megállapítása körül támadnak, tisztázni segítenek fontos kérdéseket.

Kovalovszky Miklós

ILLÉS LÁSZLÓ: JÓZANSÁG ÉS SZENVEDÉLY

Tanulmányok és kritikák. Bp. 1966. Magvető K. 639 l.

A kötet egyik összefoglaló jellegű írásában, Nagy Lajosról szólva, írói magatartását mintegy példaképpül állítva fogalmazza meg Illés László „az ügyért égő szenvedély” és a realitásokat mindig szemmel tartó „szigorú józanság” együttes követelményét. E fontos emberi-literátori tulajdonságok stílus és magatartást kialakító jelenléte tapintható ki ebben a csaknem hét esztendő irodalomtörténeti és kritikai munkásságának java termését egybegyűjtő könyvében. Olyan években keletkeztek ezek az írások, amelyekben nagy erővel indult meg a dogmatizmus gátjait leküzdő kutatómunka a valóság teljes feltárása érdekében, másrészt a marxista alkotó szellemiség felvirágzása a történelmi és a napjainkban átélt valóság adekvát művészi kifejezését biztosító irodalomelmélet és esztétika kidolgozását tűzte napirendre. E kötet nem/egy tanulmánya is éppen e valóságfeltáró kezdeményezés úttörő érdemű eredményeképpen jött létre, másik része pedig közvetlenül az elméleti kérdések kidolgozásának harci sodrában született meg. Persze, e szétválasztás sem igazságos, mert például az avantgarde kérdésében új szemléletet hozó tanulmánya éppúgy az adatok eredeti feltárásán épül, mint ahogy a magyar-német szocialista irodalom kapcsolatát vagy a moszkvai Új Hang kritikai munkásságát adatszzerűen feldolgozó tanulmányai egyben a magyar forradalmi szocialista irodalom kibontakozásának, illetve a haladó erők antifasiszta összefogásának történeti-elvi problémafelvetésével beleszólnak az elméleti kérdések vitáiba is.

E kettős törekvés jellegzetes példája a magyar proletáriróadalom egyik csaknem el-

felejtett úttörőjéről, Lékai Jánosról rajzolt portréja. Illés László adatok sokaságából építi élővé a távoli emigrációba szakadt író és forradalmár alakját, plasztikusan, lélektanilag is meggyőzően rajzolja meg a súlyos betegség-diktálta lemondás és a gyűjtő szenvedélyű életszeretet viaskodását e rendkívüli jellemű és akaraterejű alkotóban. Ugyanakkor a magyar proletáriróadalom kibontakozásának egész sor problémáját kapcsolja össze Lékai életútjának bemutatásával, mint például az expresszionizmus szocialista ágának értékelése, a pártosság vagy a proletkult kérdése a tárgyalt időszakaszban. Megmutatja, hogyan függ össze Lékai expresszionista korszakának művészete és az önfeláldozás etikája, ami ez időbeni politikai tetteiben meghatározó jellegű volt, s másrészt, hogy Amerikában keletkezett írásaiban milyen okok és indítékok következtében keveredik a realizmus és a naturalizmus ábrázolásmódja. Illés korszakához kötötten méri fel, s nem rajzolja túl Lékai művészi értékeit, de azáltal, hogy felvillantja e rövid életű alkotó kidolgozatlanabb írásainak részlet-szépségeit is — mint a műveiben rejtőző drámai erő vagy olykor líraiság —, teljesebb pályaképet és maradandó értékítéletet tud nyújtani róla. Ember és mű, önfeláldozó harcos és pártos proletáriróadó egységbe forrottan mutatkozik meg e pályaképpben, hitelesen és plasztikusan állítva elibénk Lékai írásainak legfőbb hőseit, a másokért elégt életeteket, — mint amilyen maga Lékai is volt.

A terjedelmes kötet mintegy felét kitevő, a szocialista irodalom múltját tárgyaló első része — szintén e kettős törekvés jegyében — a magyar forradalmi szocialista irodalom